

משניות רעיוניות בסדר נשים ודרך הוראתן*

תקציר

במאמרו זה אנו מציעים, שבנות תלמדה משניות דווקא מסדר נשים – תוך התייחסות למשניות הרעיוניות לאורך המסכתות שבסדר. המשניות קשורות בחלקן הגדול בתפקידי-האשה, במעמדה וביחסי-הגומלין עם בני-משפחתה.

הבסיס למאמר הוא לקט של תשעים משניות מתוך סדר נשים, שהשותף להן הוא התוכן הרעיוני-מחשבתי – כמו יחסי-הגומלין בין בעלי מסורות שונות, מצוות הייבום, העגונה, חובת הקמת משפחה ודאגה לילדים, האמון בין בני-זוג, מהות קניין הקידושין ועוד. ההצעה מבוססת על שתי גישות בהוראת משנה: א) הגישה הרעיונית-מחשבתית; ב) הגישה הספרותית-תבניתית.

הלקט, שדוגמאות ממנו מוצעות במאמר, יכול לשמש יחידת-לימוד שלמה במשנה; הוא יכול גם לשמש חומר משלים ליחידת-אישות ומשפחה; הוא יכול גם לשמש בסיס לשיעורי-חינוך ואהבת-תורה – תוך הבלטת הנושאים, שהתלמידות עצמן תבחרנה מתוך הלקט.

מבוא

הוראת משנה לבנות בחינוך הדתי שנויה במחלוקת. המבקש לעמוד על הדעות השונות בנידון – מוזמן לעיין במקורות המצוינים בהערות השוליים.¹

כבר לפני חמישים שנה הציעה דבורה זבורובסקי ללמד משנה לבנות בגישה הרעיונית-מחשבתית.² היא ביקשה להכיר בעובדה, שאצל הבנות יש ללימוד משנה ערך עצמאי, ולא ערך של פרודור, המוביל לטרקלין התלמוד, כמו אצל הבנים.

מילות מפתח: לימוד-תורה שבעל-פה לבנות; סדר נשים; גישה ספרותית-תבניתית בהוראת-משנה; גישה רעיונית-מחשבתית בהוראת משנה; שירת המשנה.

* על-פי נוסח כתב-היד המיוחס לרמב"ם, כפי שמופיע במהדורת הרב ד' קאפח, קריית אונו תשמ"ז-תשמ"ח.

1. אלינסון, א"ג. **האשה והמצוות**,³ ירושלים תשמ"ז, עמ' 143 ואילך; קלימן, צ', 'הוראת תושבע"פ ומחשבת ישראל לבנות', **שמעתין**, יח, 64 (תשמ"א), עמ' 23-26; איזנברג, י', **חמישים שנות לבטים: על תהליכים ומגמות בתכניות-הלימודים בתורה שבעל-פה**, ירושלים תשמ"ח; אלבה, א', 'הוראת משנה לבנות בבית הספר היסודי', **שמעתין**, מה, 172-173 (תשס"ה), עמ' 220-234.

2. על המושג "גישה בהוראה", על החשיבות של זיהוי הגישות להוראת-משנה, על הדרך לעשות זאת ועל הכרת שיקולי הדעת, הכרוכים בשימוש בגישות – עיינו בדברי י' שורץ, 'הוראת תורה שבעל-פה: הוראת-משנה ותלמוד בחינוך הישראלי באספקלריא של תוכניות הלימודים והספרות הידיקטית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ב. העבודה בשלמותה נמצאת בטקסט מלא באינטרנט באתר "דעת" במדור תורה שבעל-פה.

ערך עצמאי זה עיקרו הוא

"להחדיר את האמונה ויראת-שמים ללבבות, להקנות השקפת עולם דתית מבוססת בצורה ברורה ביותר. מוסר, דרך ארץ, מידות, נקנה על ידי עיון במקורות של מחשבת-ישראל... מסכת 'אבות' היא כאספקלריה המאירה לרוח המשנה והתנאים, הנשקפים מתוכה בכל זהרה... נראה לי שרק באמצעות חומר מסוג זה (כמו מסכת 'אבות'), ריכוז דברי חכמים ומעשיהם, דברי הגות ומחשבה, ניתן להגיע לשילוב הדוק של המדרש והמעשה... עלינו לבקש את החומר המשרת באופן ישיר את המטרה – עיצוב דמותן הרוחנית של בנות ישראל".³

לדעת זבורובסקי, ניתן לפתח השקפת-עולם שלמה באמצעות המשנה, ובאמצעות תכניה ניתן לעצב את דמות-התלמידה.

אנו מציעים, שבנות תלמדנה משניות דווקא מסדר נשים – תוך התייחסות למשניות הרעיוניות לאורך המסכתות שבסדר.⁴ המשניות המוצעות אמורות לממש את החזון של זבורובסקי – לעצב את דמותה הרוחנית של בת-ישראל. המשניות נוגעות בחלקן הגדול לתפקידי האשה ולמעמדה וליחסי-הגומלין עם בני-משפחה.

הבסיס למאמר זה הוא לקט של תשעים משניות מתוך סדר נשים, שהמשותף להן הוא התוכן הרעיוני-מחשבותי.⁵

ניתן ללמוד את המשניות לפי סדר המסכתות – תוך התייחסות למשניות הרעיוניות המסומנות בלבד. ניתן גם לארגן את המשניות לפי נושאים, בדרך כלל לפי סדר המסכתות, וללמוד את המשניות לפי אשכולות תוכניים. ניתן לעסוק – בנושאים כמו יחסי-הגומלין בין בעלי מסורות שונות, מצוות הייבום, העגונה, חובת הקמת משפחה ודאגה לילדים, האמון בין בני-זוג, מהות קניין הקידושין ועוד.

שימוש נוסף שניתן לעשות בחומר זה הוא לימוד נושאים במחשבת-ישראל, שהמוקד או הגרעין הראשון שלהם יהיה במשנה. ניתן לעסוק בנושאים כמו השתלשלות-ההלכה, מלחמה ושלוש, שכר ועונש ומידה כנגד מידה, שיקולים בבחירת תעסוקה ועוד.

לפיכך יכולה הצעה זאת לשמש הן את הבנות והן את הבנים, בגילאים שונים ובהקשרים מגוונים. המורה ישכיל לבחור את המסגרת, המתאימה לכיתות השונות – כדי ללמד את המקורות הבסיסיים שבמשנה. החומר בלקט המוצע מתאים לבנות מכיתה ו' ואילך (שנת בת המצווה). המורים יתבקשו לבחור את המשניות המתאימות לכל כיתה.

3. ד' זבורובסקי, 'למוד המשנה בבתי ספר לבנות', **בשדה המ"ד**, ד, ה (תשכ"א), עמ' 399-401.

4. בתכנית-הלימודים של משרד-החינוך לתורה שבעל-פה בחינוך הממ"ד (ירושלים תשס"ד) בעמ' 33, סעיף 17 – יש רשימה של פרקי המשנה, אשר כלולים בשתי יחידות הלימוד במשנה. מתוך 30 פרקים, המפורטים בכל היחידות לבגרות, יש רק 3 פרקים מסדר נשים (מסכת סוטה). רוב החומר הוא מסדר מועד ומסדר נזיקין. גם בחומר הלימודים, המפורט בתכנית הנ"ל לכתות ג'-ט', אין משניות מסדר נשים.

5. להלן רשימת המשניות שבלקט: **יבמות**: פ"א – ד'. פ"ב – ט'. י'. פ"ד – ה'. פ"ו – ז'. פ"ז – א'. ב'. ז'. פ"ז – ג'. ה'. ו'. **כתובות**: פ"א – ח'. ט'. פ"ב – ט'. פ"ד – ו'. פ"ה – ד'. פ"ז – ב'. ג'. ד'. פ"ג – י'. **נדרים**: פ"ג – א'. ב'. ג'. פ"ד – ב'. ג'. פ"ד – ז'. פ"ט – א'. ט'. **נזיר**: פ"ג – ה'. פ"ט – ה'. **סוטה**: פ"א – א'. ב'. ד'. ה'. ז'. ח'. ט'. פ"ג – ג'. ה'. פ"ה – א'. ד'. ה'. פ"ז – א'. ח'. פ"ח – א'. ז'. פ"ט – א'. ד'. ה'. ו'. ט'. ט"ז; **גיטין**: פ"ג – ד'. פ"ד – א'. ב'. ג'. ו'. פ"ה – ז'. ח'. ט'. פ"ו – ו'. פ"ט – ג'. י'. **קידושין**: פ"א – א'. ו'. ז'. ט'. י'. פ"ד – י"ג.

מבחינת היקף החומר המוצע בלקט, מדובר, כאמור, על תשעים משניות בערך.⁶ מסכת אבות כוללת כתשעים וחמש משניות (חלקן לא מתאימות לבנות). גם מי שמתנגד ללימוד משנה לבנות – מצדד בלימוד פרקי-אבות. הצעתנו יכולה לשמש השלמה ללימוד פרקי-אבות לבנות. בפרקי-אבות תלמד הבת על ענייני מוסר ומידות, ובמשניות מסדר נשים היא תלמד על תפקידה ושליחותה כבת וכאשה.

במאמר זה אנו מביאים מדגם מצומצם מתוך תשעים המשניות הנ"ל.

המשניות בהצעה מוצגות בתבנית ספרותית על-פי המתכונת של שירת המשנה.⁷

בשולי כל משנה רשמנו נקודות להדגשה בהוראה – תוך ציון הנושא הכללי – בלי לרדת לעומקם של דברים. על הלומדים להחזיק פירוש למשנה (רצוי קהתי, אבל אפשר גם ברטנורא, או פירוש המשניות לרמב"ם). העיון בפירוש נחוץ להבנה בסיסית של המשנה במקומות, שהתוכן לא ברור, ולצורך העשרה והרחבה. המוקד הרעיוני-מחשבתי מוסבר בשולי כל משנה, והדברים מדברים בעד עצמם.

על המורה להשלים את הכנתה של כל משנה להוראה – תוך ניסוח שאלות מתאימות וצירוף חומרים נוספים, עד גיבוש מערך שיעור שלם.

לפני העיון במשניות – נתאר שתי גישות בהוראת-משנה, אשר הצעתנו מבוססת עליהן: הגישה הרעיונית-מחשבתית, והגישה הספרותית-תבניתית. זאת – כדי להבהיר את המטרות ואת האמצעים בהוראת המשנה לפי הדרך, המוצעת במאמר שלפנינו.⁸

הגישה הרעיונית-מחשבתית – הוראת-משנה כבסיס ללימוד אמונה ולהקניית-ערכים

גישה זאת משתמשת במשנה כבסיס להכרת מחשבת חז"ל. מקורות מן המשנה משמשים פתיחה לדיון בשאלות מרכזיות במחשבה היהודית, שאלות, הנידונות בספרות-המחשבה המאוחרת בהרחבה. מגמה זאת רואה בלימוד המשנה בסיס להקניית יסודות-אמונה וחינוך ליראת-שמים, להבלטת יסודות הצדק והמוסר, וכן – להבהרת הזיקה שבין אדם למקום. כל אלה הם המטרה

6. רשימת המשניות – בערת-השוליים הקודמת. לצורך ההשוואה בתכנית-הלימודים הרשמית של משרד-החינוך, המוצעת ליחידות-הבגרות, מדובר על כ-15 פרקים בכל יחידה, דהיינו כ-110 משניות. (יש לזכור, שבלקט המשניות, המוצע מסדר נשים, נבחרה כל משנה בקפידה – מתוך שיקול התאמה. לעומת זאת, בתכנית הרשמית מדובר על פרקים שלמים, שמטבע-הדברים, יש בתוכם משניות קשות במיוחד, או כאלה שאינן מתאימות לבנות). מהשוואה זאת עולה, שהתכנית, המוצעת על ידינו מסדר נשים, יכולה לשמש יחידת-לימוד אחת שלמה.

7. על שירת המשנה עיינו: **משנה סדורה**, מהדורת א' דורדק, ירושלים תשנ"ב, עמ' 4 בהקדמה; א' היידן, **מגדל הפורה באויר**, ירושלים תשל"ט, מבוא; מ' קליין, 'מה נאה משנה זו', **עמודים**, 438 (תשמ"ב), עמ' 306-307; הנ"ל, **המשנה כדרכה**, אחרון מתוך האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א; י' שורץ, 'הוראת שירת המשנה', **שמעתין**, כז, 100 (תש"ן), עמ' 264-267, ובמיוחד – בערות-השוליים שם; הנ"ל, "יהי ביתך...": שירה ומטפורה במשנה והשימוש בהם בהוראתה', **שמעתין**, מג, 163 (תשס"ו), עמ' 102-108; הנ"ל, "ארבע מידות ביושבים לפני חכמים": על משנה פיוטית-פדגוגית במסכת אבות', **שמעתין**, מג, 164 (תשס"ו), עמ' 119-124; הנ"ל, "ואפילו עני שבישראל" – על החסד ועל החרות לביל הסדר', **שמעתין**, מה, 171 (תשס"ח), עמ' 78-83; הנ"ל, 'פואמה פדגוגית על הנייר, על היין ועל הקנקן', **מכלול**, 25 (תשס"ח), עמ' 153-165; הנ"ל, 'סייג לחכמה – על חכמת-השירה של רבי עקיבא במסכת-אבות', **שאנן**, יד (תשס"ט), עמ' 129-144; הנ"ל, 'איזהו חכם? על השכלה וערכים במשנת שמעון בן-זומא', **שאנן**, טו (תש"פ), עמ' 85-101.

8. על הגישות בהוראת-משנה – ראו לעיל הערה 2.

העיקרית בלימוד המשנה, על-פי גישה זאת.

אחת התכונות הספרותיות החשובות של דברי החכמים המשוקעים במשנה היא התמציתיות והקיצור: משפטי המשנה עשירים ברמיזות ובאסוציאציות, אשר הביאו להתפתחותה של ספרות ענפה בעקבותיהם. בקטעים הקצרים של המשנה, אשר לשונם לא מורכבת מדי ותוכנם עשיר ברעיונות – יש מכשיר יעיל להשגת המטרה של עיון פילוסופי והכשרת התלמיד למחשבה מסודרת ושיטתית בשאלות הגותיות וערכיות. לימוד המשנה מהווה מבוא להגות היהודית, ומקל על התלמידים את הכניסה לעולם המחשבה והערכים היהודיים.

אמנם ספר המשנה בעיקרו הוא ספר בעל תכנים הלכתיים, אולם משוקעים בו גם קטעים רבים בעלי תוכן הגותי, מדרשי ואגדי. התומכים בגישה הצינונית לראות בלימוד משנה בדרך זאת מקצוע מרכזי בחינוכה הדתי של הבת, הן בגלל הבעיה ההלכתית הקיימת, אשר, לדעתם, מגבילה את הבנות בעיסוק בסוגיות הלכתיות בתורה שבעל-פה, והן בגלל "האופי של הבנות", המתאים, לדעתם, ללימוד רעיוני ורגשי. אבל, כאמור, הגישה מומלצת גם לבנים – כדי להעמיד רקע רעיוני-הגותי לעולם ההלכה שלהם.

דרך ההוראה, המוצעת על-פי גישה זאת, היא דרך של עיון טקסטואלי ופיתוח דיון ערכי. לדעת בעלי גישה זאת, מוביל העיון בדברי החכמים לבירור ערכים דתיים וחברתיים ולהתמודדות עם דילמות שונות. ההוראה כוללת הצגת טענות ונימוקים בעד ונגד עמדה של חכם זה או אחר; בירור השלכות של היגדים קדומים על מציאות מודרנית ואקטואלית וניתוח דברי חכם – בניסיון לשרטט את עולמו הרוחני. גישה זאת מובילה גם לפיתוח מיומנות של חשיבה ממושגעת אצל התלמידים, והקניית-הרגלים של הצגת טענות מנומקות – תוך התחשבות בצדדים רציונליים ואמוציונליים כאחת.

גישה זאת מציעה להתייחס לשאלות הפילוסופיות, הקשורות לקיומו האוניברסלי של האדם, להתנגשויות שבין תורת היוונים לבין היהדות, או לעימות שבין האנשים, שחיו בסביבה הנכרית, ובין חז"ל. במשנה מצויים היגדים רבים, המעידים על פולמוס עם דעות, שחז"ל התנגדו להן. במשנה מצויות דילמות, אשר באמצעותן ניתן להביא תלמידים לחשיפה ערכית ולהפנמת שיקולי-דעת ערכיים.

לימוד משנה כיסוד ללימוד ערכים – מבוסס על ההנחה, שלימוד התורה שבעל-פה הוא תהליך, שיש בו דיאלוג מתמשך בין אידאות ורעיונות ובין מצבי-חיים משתנים. לימוד התורה שבעל-פה יכול לחנך לערכים ולהשקפת-עולם, ואפשר להפנות את התלמידים לשאלות כמו מה היא היהדות, מה חובת האדם בעולמו, מה היא תורה מן השמים, מה הוא האדם, מה היא זיקת האדם לקדוש ברוך הוא, מה הוא הלימוד, מה היא חשיבה שיטתית, איזו הסתכלות בעולם היא מוסרית ואחראית, מה היא אמת, מה היא יצירתיות, ועוד.

התוצאה החינוכית הרצויה בעיני בעלי הגישה הזאת הוא עיצוב-דמותו של בוגר, המצוי בתוך עולם האמונות והדעות של חז"ל, ואשר מסוגל לקשור את הערכים המצויים שם עם מציאות חיו שלו. הבוגר הזה מתייחס ברצינות לקיום-מצוות, הוא בעל ידיעות בתחום המחשבה היהודית, והוא בעל זיקה אמפתית כלפיה. האסטרטגיה המוצעת להוראה היא הצעת תכנית-לימודים אקלקטית מתוך המשנה – בהתאם לנושאי המחשבה היהודית וערכי-היהדות.

הגישה הספרותית התבניתית בהוראת משנה⁹

האמנות, הגלומה בניסוח המשניות, גלויה לעין-כל, והמאפיינים הספרותיים ניכרים בסידורה של המשנה. עמידה על תבניות ספרותיות ועל סגולות לשוניות במשנה – עשויה להעמיק את העיון בטקסט, ואף להוסיף לו עניין וחיות. הגישה הספרותית באה להעמיד את התלמידים על הכרת הצורות והסגנונות המצויים בה – תוך ניסיון לברר את היחס שבין צורה לתוכן. גישה זאת מחדדת את רגישות התלמידים לדקויות שבשפה, למסתתר מאחורי הדימוי והמטפורה ולאופי הפיוטי של המשנה.

יש משניות, הערוכות בצורה פיוטית, והן מכילות מאפיינים כמו: פזמון, קצב, חרוז וכו' – תכונות, האופייניות לשירה, ולא לפרוזה. **משניות רבות הן בעלות מבנה שירי מובהק ומצטיינות ביסודות כמו בתים ותקבולות. ר' יהודה הנשיא שמר על המבנה השירי של המשנה בעת שסדרה, משום שגם אחרי עריכתה היא נשארה תורה, שיש ללומדה על-פה.**

בהוראת-המשנה על-פי גישה זאת – מומלץ להקדים את העיון במשנה לעיון במפרשה. ההתבוננות במשנה על חלקיה, על המבנה הספרותי והסגנוני שלה ועל זיקתה למשניות אחרות – צריכה להיות הבסיס הראשון ללימוד המשנה ולעיון בה. ראיית הכלל (משנה שלמה) מאפשרת הבנה טובה של פרטיו – מתוך ראייה מבנית ובהתאם לתפיסה הפסיכולוגית של התבניתיות. דרך זו מחזקת את ההבנה האינטואיטיבית והאינטלקטואלית, וכן – את העצמאות המחשבתית.

בהוראת-המשנה, על-פי גישה זאת, נעשה שימוש במושגים, הלקוחים מלימוד הספרות – בכלל, ומהשירה – בפרט. התלמידים קוראים את המשנה בצורה, המבליטה את הסגולות השיריות, וכך מתבוננים במבנה שלם של משנה, של פרק, ואף של מסכת – כדי לעמוד על כוונת המנסח והעורך. ההוראה מחדדת את הרגישות לגוונים ולרמזים לשוניים ולהיגדים כפולי-משמעות, הן בתחום ההלכה, והן בתחום הרעיון. התלמידים נחשפים לאפשרויות שונות בעריכת המשנה ולשינויים פרשניים, המבוססים על פיסוק שונה או על גרסה חדשה. החומר המתאים להוראה, על-פי גישה זאת, אינו צמוד למסכת או לסדר מסוים. בחירת המשניות לתכנית-הלימודים היא על-פי העקרונות של התאמה לגיל התלמידים ולתחומי התעניינותם.

הגישה הספרותית היא גישה מקורית ומעניינת, ובמיוחד – לתלמידים בעלי רגישות הומניסטית. הדימוי הרצוי של התלמיד, על-פי בעלי הגישה הזאת, הוא אדם, הרגיש לשפה ולסגנון והמסוגל לגלות דקויות אמנותיות בטקסט הכתוב או הנאמר; אדם, שיוקיר את תוכן המשנה, אבל ידע גם להעריך את הכללי, את הצורה ואת המסגרת, שבתוכה מקבל התוכן את ביטויו.

כאמור לעיל, המשניות שלהלן מודפסות בתבנית פיוטית. תבנית זאת מבליטה את התקבולות ואת הקישוטים הספרותיים שבמשנה. התבנית מאפשרת גם לעמוד על נקודות הוויכוח וההדגשות של מנסחי המשנה – תוך חיסכון מרבי במילים וכתובה תמציתית וקצרה. שאלה קבועה לעיון הלומדים בכל משנה תהיה – מה פשר הכתיבה המיוחדת, ומדוע הודפסה המשנה בצורה זאת דווקא.

החיבור בין הגישה הרעיונית לבין הגישה הספרותית – יכול להתאים במיוחד לבנות הלומדות משנה. זאת – בגלל הרגישות היחסית של הבנות לנושאים הרעיוניים ובגלל התעניינותן בהיבטים

9. גישה זאת קשורה לשירת המשנה. ראו לעיל הערה 7.

הפיוטיים והספרותיים. שירת המשנה מתלכדת עם שירת האמונה והרובד הפנימי של התורה שבעל-פה.

דוגמאות מתוך המסכתות בסדר נשים

מסכת יבמות

פרק ב' משנה ט

המביא גט ממדינת הים, ואמר
לא יישא את אשתו.
לא יישא את אשתו.
5 רבי יהודה אומר,
לא תינשא אשתו;
בפני נכתב ובפני נחתם
מת, הרגתיו, הרגנוהו
הרגתיו,
הרגנוהו,
תינשא אשתו.

הרקע למשנה זאת הוא מצב, שבו אין תקשורת, ואין זרימת מידע ממקומות מרוחקים. השליח, המביא את הגט, חשוד בכך שיש לו נגיעה אישית, כי הוא רוצה לשאת את האשה, והוא עלול לסלף בכוונה את העובדות תוך מחשבה עבריינית, שמגמתה לזכות באשה, אף שבעלה בחיים. לדעת רבי יהודה, אדם, שמעיד שהוא בעצמו הרג אדם אחר, הוא רשע, וממילא הוא פסול לעדות בכלל. אבל אם הוא אמר "הרגנוהו", הוא יכול להיות כשר, כי הוא בעצמו לא הרג, אלא היה רק נוכח במקום, שבו נהרג הבעל. לכן האשה יכולה להינשא על-פי עדותו. כוונת חכמים היא, מצד אחד, לא לסבך את האשה בנישואין פסולים, שעלולים להביא ללידת ממזר, אם בעלה עדיין בחיים; מצד שני, יש דאגה לא להשאיר את האשה עגונה, אם יש אפשרות לקבל מידע על מות בעלה ולאפשר לה לבנות משפחה חדשה.

משנה זאת יכולה לשמש בסיס לדיון על האחריות, הכרוכה בדאגה לאשה, שבעלה נעלם (אם בגלל מצב חירום, ואם בכוונה). כמו-כן יכולה המשנה לשמש בסיס לדיון על הזהירות, שחכמים נוקטים כלפי אנשים בעלי מחשבות עברייניות.

פרק ו' משנה ז [ו]

לא יבטל אדם מפרייה ורבייה, אלא אם כן יש לו בנים.
בית-שמאי אומרין,
ובית-הלל אומרין,
שנאמר "זכר ונקבה, בראשית ה, ב).
5 נשא אישה, ושהתה עמו עשר שנים, ולא ילדה
גירשה
אינו רשאי לבטל;
מותרת להינשא לאחר,
ורשאי השני לשהות עמה עשר שנים.
ואם הפילה, מונה משעה שהפילה.
האיש מצווה על פרייה ורבייה, אבל לא האישה;
10 רבי יוחנן בן ברוקה אומר, על שניהם הוא אומר,
"ויברך אותם אלוהים, ויאמר להם אלוהים פרו ורבו" (בראשית א, כח).

משנה זאת עוסקת בסוגית היסוד של חובת האדם להקים משפחה ולהביא ילדים לעולם. המשנה מזמנת דיון על גודל המשפחה ועל תכנונה ועל מספר הילדים הרצוי. המחלוקת בין ב"ש וב"ה בשורות 1-4 נוגעת לשאלה, אם לומדים את חובת המינימום של מספר הילדים מבריאת-האדם (זכר ונקבה) – כדעת בית הלל, או ממשו רבנו, שהיו לו שני בנים – כדעת בית שמאי.

החלק השני של המשנה (שורות 5-8) עוסק בטרגדיה אנושית, במצב, שהאשה לא מצליחה ללדת. מותר לה להתחתן פעמיים ולחכות עשר שנים לישועת ה', שיזכה אותה בילדים. כאן המקום לדון בשאלה, מה קורה, אם נולדים רק בנים או רק בנות: האם האדם קיים את המצווה?

החלק השלישי (שורות 9-11) עוסק בשאלה על מי מוטלת החובה להביא צאצאים לעולם. לדעת תנא קמא, האיש מצווה ב"וכבשוה", שהרי האיש דרכו לכבוש, ואין דרכה של האשה לכבוש, ולכן האיש מצווה גם על פרו ורבו.

לעומת זאת, ר' יוחנן בן-ברוקא סבור, שבפסוק נאמר "ויאמר להם" – לשניהם, ולכן המצווה על שניהם. הלכה – כת"ק, אולם בהחלט יש מקום להתחשב גם בדעת ר' יוחנן בן-ברוקא, שהרי האחריות לקיום המשפחה מוטלת במשותף גם על האיש וגם על האשה.

פרק ט"ז משנה ו [ז]

- אמר רבי עקיבה, כשירדתי לנהרדעא לעבר את השנה,
מצאני נחמיה איש בית דלי; אמר לי,
שמעתי שאין משיאין את האישה בארץ ישראל
אלא יהודה בן בבא
ונמתי לו, כן הדברים. 5
אמר לי, אמור להם משמי,
אתם יודעים שהמדינה הזאת משובשת בגייסות;
מקובל אני מרבן גמליאל הזקן, שמשיאין את האישה
וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני רבן גמליאל,
שמח לדבריי, ואמר, מצינו 10
חבר ליהודה בן בבא.
מתוך הדברים נזכר רבן גמליאל, שנהרגו הרוגים בתל ארזא;
והשיא רבן גמליאל הזקן את נשותיהם,
והוחזקו להיות 15
משיאין
מפי אישה
ואישה מפי אישה,
מפי עבד,
מפי שפחה.
רבי אליעזר ורבי יהושוע אומרין,
אין משיאין את האישה
רבי עקיבה אומר,
לא על פי אישה,
ולא על פי קרובים

אמרו לו,

25

מעשה בבני לוי שהלכו לצוער, עיר התמרים, וחלה אחד מהם, והניחוהו בפונדק, ובחזירתן אמרו לפונדקית אייה חברנו, ונמת להם מת וקברתינו; והשיאו את אשתו.

אמרו לו, אמר להם,

30

לא תהא כוהנת כפונדקית. ובשתהא הפונדקית נאמנת והפונדקית הוציאה להם מקלו, ותרמילו, ומנעלו, ואפונדתו, וספר תורה שהיה בידו.

משנה ארוכה זאת עוסקת בעדות על אדם שמת, שתאפשר להשיא את אשתו, כדי שלא תישאר עגונה. מדובר על שעת-השמד ועל מציאות, שמלאה בצרות וגזרות. הדיון הראשון נוגע בעדות עד אחד. כידוע, "על-פי שְׁנַיִם עדים יקום דבר". השאלה היא האם לצורך התרת האשה מעגינותה אפשר לסמוך על עדות של עד אחד, שמעיד שהבעל מת. שאלה זאת שנויה במחלוקת במשנה. ולא זו בלבד, אלא יש שהקלו גם בעדות עד מפי עד ולא עדות ישירה ועדות מפי אשה וכו'. כל אלה הן הקלות בדיון עגונה.

ר' עקיבא קובע, שאין משיאין אשה על-פי עדות של אשה אחרת. חכמים מקשים על ר' עקיבא מהסיפור על הפונדקית בצוער, שהעידה על בן-לוי שמת, והשיאו את אשתו על-פי עדותה.

במהלך הסיפור משתמשת המשנה בניב מפורסם: "לא תהא כוהנת כפונדקית?!". דהיינו האם לא תהיה אמינותה של אשה יהודיה מכובדת, שווה לאמינותה של אשה, שאינה מבנות-ישראל והיא פונדקית? הניב משמש בהקשרים רבים, כאשר מבקשים לשמור על כבודם של אנשים נכבדים, לפחות, כמו על כבוד אנשים רגילים.

ר' עקיבא אינו מקבל את הסיפור – כהוכחה, הסותרת את דבריו, מפני שלדעתו אמינותה של הפונדקית באה בגלל הוכחות נסיבתיות (היא הראתה להם את כליו של המת), ולכן האמינו לה, אבל בדרך כלל אי-אפשר לקבל עדות אשה על כך שאיש מת.

משנה זאת מצטרפת למשניות שלעיל לדיון במאמץ, שעשו חכמים להתיר אשה מעגינותה. יש מקום לסכם את שלוש המשניות בדיון כולל על סגנונות הוכחה משפטיות, על עדויות נסיבתיות ועל פרוצדורה של דיני הראיות המקובלת כיום.

מסכת כתובות

פרק ב' משנה ט [י]

אלו נאמנין להעיד בגודלן, מה שראו בקוטנן; נאמן אדם לומר,

זה כתב ידו של אבא,
וזה כתב ידו של רבי,
וזה כתב ידו של אחי;

5 זכור הייתי באשת פלוני שיצאת בהינומה,

וראשה פרוע;
ושהיה איש פלוני יוצא מבית הספר לטבול לתרומתו;

ושהיה חולק עימנו על הגורן ;
ושהמקום הזה בית הפרס הוא ;
ועד כאן היינו באים בשבת.

10

המשנה עוסקת בשאלת התוקף המשפטי של הזיכרון של האדם, מאז שהיה ילד. בדרך כלל אין סומכים על עדות ילד קטן, אבל המשנה מדברת על עדות מבוגר, אשר מעיד על-פי הזיכרון שלו כשהיה קטן. מדובר בנושאים, שילדים שמים-לב אליהם במיוחד, ולכן ניתן לסמוך בהם על זיכרונו של אדם. אדם זוכר את כתב-היד של אבא שלו או של אחיו או של רבו (לגבי אשרור חתימה). אדם זוכר (שורה 5) חתונה, שבה הכלה הייתה לבושה כמו כלה בחתונתה הראשונה, וההינומה והשער היו מסודרים בהתאם לכך (הדבר נוגע לעדות על כתובה של בתולה או של אשה מנישואין שניים). אדם זוכר ילד, שהתנהג במנהגי כהונה (שורות 7-9) והיה יוצא לטבול, כדי שיוכל לאכול את ארוחתו, שהייתה מורכבת מתרומה טהורה. אדם זוכר מילדותו גם את תחום-שבת (שורה 10), דהיינו הוא זוכר, עד היכן היו נוהגים לטייל בלי לצאת מתחום-שבת. המשנה מזמנת דיון על זיכרונות ילדות ועל נושאים, שנחקקים בתודעת האדם, אם בגלל הכבוד, שהילד רוחש למבוגר, אם בגלל חוויות מיוחדות – כמו חתונה או טיולי-שבת, ואם בגלל זיכרונות מילדים מיוחדים, שנהגו בצורה שונה מכל האחרים.

פרק ה' משנה ד [ה]

אלו מלאכות שהאישה עושה לבעלה :

<p>טוחנת, ואופה, ומכבסת,
ומבשלת, ומניקה את בנה,
ומצעת את המיטה, ועושה בצמר.
לא טוחנת, ולא אופה, ולא מכבסת ;
אינה מבשלת, ואינה מניקה את בנה ;
אינה מצעת את המיטה, ואינה עושה בצמר ;
יושבת בקתדרה.</p>	<p>5 הכניסה לו שפחה אחת
שתיים
שלוש
ארבע,
רבי אליעזר אומר,
10 אפילו הכניסה לו מאה שפחה</p>
<p>כופה לעשות בצמר,
שהבטלה מביאה לידי זימה.</p>	<p>רבן שמעון בן גמליאל אומר,
אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה</p>
<p>יוציא וייתן כתובה,
שהבטלה מביאה לידי שעמום.</p>	15

משנה זאת דנה במערכת החובות ההדדיות שבין בני-הזוג. הסדר שהיה מקובל הוא, שהבעל עובד ומפרנס, והאשה עסוקה במלאכות-הבית. לימוד משנתנו מחייב התייחסות למציאות המודרנית, שבה שני בני הזוג עובדים לפרנסת-המשפחה, ועל כך – בהמשך. המשנה מדברת על

שבע מלאכות "גדולות", אשר רווחות בכל משק-בית. אבל המפרשים מציינים, שכוונת המשנה גם למלאכות "קטנות", שהמשנה לא מזכירה – כמו הגשת האוכל, ניקיון-הבית וכו'. אם האשה הביאה לזוגיות שפחות, אז הדבר חוסך לה את המאמצים, והיא יכולה לחיות כמו גבירה.

ר' אליעזר מחייב את האשה לתעסוקה כל שהיא, כי "בטלה מביאה לידי זימה" (=פריצות). רשב"ג מזכיר הלכה דומה, והוא קובע, כי "הבטלה מביאה לידי שעמום" (=שיגעון), דהיינו אדם שיושב בטל "מטפס על הקירות" ויכול לצאת מדעתו.

משנה זאת מזמנת דיון על שאלות חשובות בתחום הזוגיות ומעמד-האשה. יש מקום לדון בשאלה האקטואלית של אשה, שעובדת ומשתכרת כמו בעלה, ואף – יותר, ואז היא יכולה להיות פטורה מעבודות-הבית ולהשתמש בעזרה מבחוץ, או להתחלק עם הבעל בעבודות-הבית.

נקודה מעניינת היא חובת-העבודה בצמר, שהיא מעין עבודת-רקמה או מלאכת-יד, שעושה האשה – כדי "להעביר את הזמן".

הדגשה נוספת קשורה לדיון על תרבות הבטלה והשעמום, שאינם רצויים בשום מצב. המשנה מזמנת גם דיון על הבדלי-המעמדות בחברה ועל הזכויות, שיש לאשה שבאה לנישואין מבית עשיר.

פרק ז' משנה ד

המדיר את אשתו שלא תלך לבית אביה	בזמן שהן עימה בעיר,
חודש אחד	יקיים;
ושניים,	יוציא וייתן כתובה.
5 רגל אחד,	בזמן שהן בעיר אחרת
ושלושה,	יקיים;
	יוציא וייתן כתובה.

משנה ה

המדיר את אשתו שלא תלך לבית האבל או לבית המשתה	יוציא וייתן כתובה,
ואם היה טוען משם דבר אחר,	רשאי.
אמר לה, על מנת שתאמרי לאיש	מה שאמרת לי,
פלוני	
5 או מה שאמרתי לך,	
	או שתהא ממלא ומַעְרָה
	לאשפה
	יוציא וייתן כתובה.

שתי המשניות דנות במערכת-היחסים בין בני-הזוג. המשנה מטפלת במקרים, שבהם הבעל מבקש להטיל מגבלות בלתי-מוצדקות, או בלתי-הגיוניות על אשתו. הוא מונע ממנה ללכת לבקר את ההורים שלה, או שהוא מונע ממנה לבקר אנשים בשעת אבלם או בשעת שמחתם. כמו-כן

מדברת המשנה על מצב, שבו הבעל מבזה את אשתו ומבקש, שתאמר דברים לא הגיוניים, או שתעשה מעשי-שיגעון. בכל המקרים האלה רשאית האשה לדרוש להתגרש ולזכות בכתובה מלאה.

במשנה ד הבעל מבקש למנוע מאשתו קשר עם בני-משפחה, מפני שלדעתו יש להם השפעה רעה עליה, או סתם כדי להציק לה. יש הבדל בין מצב, שההורים גרים בקרבת-מקום או בריחוק-מקום. בכל אופן ההלכה לא מאפשרת לבעל למנוע מאשתו קשר עם בני-משפחה באופן קבוע. במשנה ה מדובר על בקשת הבעל מאשתו (ללא נימוק מתקבל על הדעת), שלא לצאת מהבית ולא להתארח אצל אנשים. דבר זה אסור.

ראוי במיוחד לשים-לב לשורה האחרונה במשנה ה, שבה מדובר על בקשה אכזרית של הבעל, שהאשה תעבוד בעבודת-סרק, דהיינו תמלא כדי-מים ותשפוך אותם ללא שימוש, סתם כך, כדי לעייף אותה. המשנה מזמנת דיון על מערכות-יחסים עכורות בתוך המשפחה, ועל הזכויות, שיש לאשה כנגד בעל שתלטן ואכזר. הבעל יכול למנוע משהו מהאשה באופן זמני, אבל לא לצמיתות, ואל לה לאשה להיכנע לגחמות של הבעל.

מסכת נדרים

פרק ג' משנה א

ארבעה נדרים התירו חכמים

נדרי זירוזין, נדרי הבאי, נדרי שגגות, נדרי אונסין.

נדרי זירוזין:

- 5 היה מוכר לו חפץ ואמר, קונם שאיני פוחת לך מן הסלע, והלה אומר קונם שאיני מוסיף לך על השקל, ושניהם רוצים בשלושה דינרין.
רבי אליעזר בן יעקוב אומר,
אף הרוצה להדיר את חברו שיאכל אצלו ואמר לו,
כל נדר שאני עתיד לידור הרי הוא בטיל
ובלבד שיהא זכור, בשעת הנדר. 10

משנה ב

נדרי הבאי כיצד:

אמר קונם אם לא ראיתי בדרך הזו כעולי מצריים,
אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד.

נדרי שגגות:

- 5 אמר אם אכלתי ואם שתיתי, ונזכר שאכל ושתה,
שאיני אוכל שאיני שותה, ושכח ואכל ושתה,
קונם אשתי נהנית לי שגנבה את כיסי ושהכתי את בני,
ונודע שלא הכתו ונודע שלא גנבה.
ראה אותם אוכלים תאנים ואמר להן, הרי הן עליכם קרבן,
מצאו אביו ואחיו, והיו עימהן אחרים 10
בית שמאי אומרים, הן מותרין, ואלו שעימהן אסורין;
בית הלל אומרים, אלו ואלו מותרין.

משנה ג

נדרי אנסין:

הדירו חברו שיאכל אצלו, וחלה הוא או שחלה בנו
הרי אלו נדרי אונסין או שעיקבו נהר

עיקרון חשוב במסכת נדרים הוא, שיש להתייחס ברצינות להבטחות ולכבד את המילה הנאמרת. מסכת נדרים משרטטת את ההלכות, הנוגעות להבטחות של אדם ולהתחייבויות, שהוא מקבל על עצמו. בשלוש המשניות שלנו יש רשימת נדרים חריגה, נדרים, שאותם התירו חכמים, כי ההנחה היא, שבאמת האדם לא התכוון למה שהוא אמר במשמעות המילולית של דיבורו, כלומר גם אם יש להתייחס במלוא-הרצינות לכל מילה, שיוצאת מפיו של האדם, יש בכל זאת מקרים, שברור לנו, שהאדם לא התכוון למה שהוא אמר במובן המילולי, אלא הייתה בדבריו כוונה אחרת.

"נדרי זירוזין" – תוך כדי משא ומתן בין אנשים בעסקי-מסחר – לפעמים עומד אדם ומבטיח, שלא ישלם אגורה אחת נוספת, או שלא ימכור בשקל אחד פחות, ולבסוף בכל זאת משתווים. הדיבור הראשון היה רק חלק מהמו"מ המסחרי (דברי ראב"י מחייבים השלמה, ועיין בקהתי).

"נדרי הבאי" – דברי-גוזמה, שאדם אומר בלשון של ודאות, כמו, למשל, ראיתי נחש ענק – כמו קורת-בית-הבד, ובוודאי לא היה נחש כזה.

"נדרי שגגות" – אדם טעה בהערכת המציאות שלפניו, או שכח שקיבל על עצמו דבר-מה, ולא עמד בדיבורו.

"נדרי אונסין" – אדם הבטיח משהו והתכוון ברצינות לקיים את ההבטחה, אולם בגלל סיבות של כוח עליון – נבצר ממנו לקיים את אשר הבטיח.

המשניות שלנו מזמנות דיון מצוין על חשיבות הכבוד, שיש לייחס לדברים שאדם מבטיח, ולרצינות, שבה אדם צריך לנהוג בנוגע למוצא-פיו. מתוך דברי המשנה מובן לנו, שחייבים לצמצם בדברי-גוזמה ובדברים, שאין בהם ממש.

מסכת נזיר

פרק ג' משנה ה [ו]

- מי שנזר נזירות מרובה, והשלים את נזירותו, ואחר כך בא לארץ
בית שמאי אומרין, נזיר שלושים יום;
בית הלל אומרין, נזיר כתחילה.
מעשה בהילני המלכה, שהלך בנה למלחמה,
ואמרה אם יבוא בני מן המלחמה בשלום, הריני נזירה שבע שנים,
ובא בנה מן המלחמה, והייתה נזירה שבע שנים;
ולסוף שבע שנים, עלת לארץ.
והורוה בית הלל, שתהא נזירה עוד שבע שנים אחרות;
ולסוף שבע שנים נטמאת, ונמצאת נזירה עשרים ואחת שנה.
10 אמר רבי יהודה, לא הייתה נזירה אלא ארבע עשרה שנה.

הנזירות לא מתממשת כהלכתה בחו"ל, משום שנגזרה טומאה על ארץ-העמים, וממילא הנזיר בחו"ל נטמא מעצם ישיבתו בארץ-העמים. לדעת בית שמאי, נזיר כזה, שבא מחו"ל לא"י, יהיה נזיר רק שלושים יום, כי כל הנזירות הזאת היא רק מדרבנן, ודי בנזירות סמלית של שלושים יום. לדעת בית הלל, נזירות של ממש נחשבת רק בארץ-ישראל, ולכן יש להתחיל את כל הנזירות מההתחלה בארץ-ישראל. הילני המלכה הייתה מלכת חדייב, שנתגיירה היא ובני-ביתה בימי הבית השני. משנה זאת מזמנת דיון על נזירות בכלל. יש מקום לדון גם בגיור של קבוצות גדולות של גויים במהלך-הדורות (כמו מלך הכוזרים ועמו), וכן-במסירותה של מלכה זו לבנה ובאמונתה החזקה, שהנזירות שלה תציל את הבן במלחמה.

מסכת סוטה

פרק ז' משנה א

אלו נאמרין בכל לשון

פרשת סוטה, ויודוי מעשר,
וקרית שמע, ותפילה, וברכת המזון,
ושבועת העדות, ושבועת הפיקדון.

המשנה דנה בשאלה באיזו שפה קוראים לאשה את פסוקי הסוטה: האם בעברית, כפי שכתוב בתורה, או בשפה אחרת, שהאשה מבינה, אם היא לא יודעת עברית. המשנה קובעת, שיש לקרוא את הפרשה בשפה, שהאשה מבינה, ולא דווקא – בעברית. בהמשך להלכה זאת, הנוגעת לסוטה – מרחיבה המשנה בנושאים שונים, הקשורים לקריאה בעברית או בשפה אחרת. בכל המקרים שבמשנה חשוב השיקול של ההבנה, והוא גובר על חשיבותה של לשון-הקודש, דהיינו עדיף להתפלל בשפה שהאדם מבין – מאשר להתפלל בעברית, שאותה אין האדם מבין, וכן – בכל המקרים המנויים במשנה. בכל הנושאים הללו חשובות ההבנה וכוונת-הלב. על-כן יש להקל על אלה שאינם מבינים עברית ולאפשר להם לומר את הדברים בשפתם.

המשנה מזמנת דיון על מעמד הלשון העברית ועל הדרך של ההתנהלות הדתית של המתקשים בדיבור בעברית. במשניות שלהלן נקבע, כי יש להקפיד ולדבר דווקא בלשון-הקודש בגלל גזרת-הכתוב או בגלל סיבות אחרות. כל נושא במשניות שלהלן מעניין לגופו, ויש במשניות אלה חריגה מעניינה של המסכת ומהדיון בענייני נשים. יש לשקול לימודה של כל משנה לפי הנושא שלה.

פרק ט' משנה יא

משבטלה סנהדרין, בטל שיר מבית המשתיות שנאמר "בשיר, לא ישתו יין"; [זמר שיכר, לשותיו"] (ישעיהו כד, ט).

משנה טו

בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים, ועל האירוס.
בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות הכלה, ושלא ילמד אדם את בנו יוונית.
בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא כלה באפריון בתוך העיר;
רבותינו התירו, שתצא הכלה באפריון בתוך העיר.

משנה טז

- משמת רבי מאיר, בטלו מושלי משלים.
 משמת בן עזאי, בטלו השקדנין.
 משמת בן זומא, בטלו הדרשנין...
 משמת רבי עקיבה, בטל כבוד התורה.
 5 משמת רבי חנינה בן דוסא, בטלו אנשי מעשה.
 משמת רבי יוסי קטונתן, פסקו חסידים ;
 ולמה נקרא שמו קטונתן? שהיה קטונתן של חסידים.
 משמת רבן יוחנן בן זכאי, בטל זיו החכמה.
 משמת רבן גמליאל הזקן, בטל כבוד התורה, ומתה הטהרה והפרישות.
 10 משמת ישמעאל בן פיאבי, בטל זיו הכהונה.
 משמת רבי, בטלה ענווה ויראת חטא.

בפרק ח' ממשנה ט ואילך מדובר בנושאים, שנכנסו למסכת בדרך אסוציאטיבית. כדאי לעסוק בחלק מהנושאים, הנוגעים לענייני נשים (משניות יא, טו, טז). תוכן המשניות מדבר בעד עצמו.

מסכת גיטין

פרק ג' משנה ד

- שלושה דברים אמר רבי אלעזר בן פרטא לפני חכמים, וקיימו את דבריו :
 על עיר שהקיפה כרקום,
 ועל הספינה המיטרפת בים,
 ועל היוצא לידון
 5 אבל עיר שכבשה כרקום,
 וספינה שאבדה בים,
 והיוצא ליהרג
 נותנין עליהן, חומרי-חיים, וחומרי מתים :
 בת ישראל לכוהן,
 ובת כוהן לישראל
 10 לא תאכל בתרומה.

המשנה מבקשת להבטיח, שלא תצא תקלה לאשה, שמעידיים על בעלה, שהוא מת והיא מבקשת להתחתן עם איש אחר, שהרי לבסס עדות שאדם מת – צריכה להיות ודאות סבירה. לפיכך בשורות 2-4 אין ודאות, כי מדובר על עיר שנמצאת במצור (ולא שפרצו האויבים לתוכה), או ספינה מיטרפת בים (אבל היא לא ממש טבעה), או מי שיוצא למשפט, שעונשו עלול להיות עונש מוות (אבל עדיין לא נגזר דינו למיתה). בכל אלה האיש – בחזקת חי, ואין להתיר לאשה להתחתן, עד שלא תהיה עדות מוצקה על מות הבעל. בשורות 5-7 מדובר בוודאות יותר גדולה, אף שגם זו לא ודאות מלאה, שהרי האויבים נכנסו

לעיר, והספינה טבעה בים, ונגזר דינו של האדם לעונש-מוות. בכל אלה קיים ספק, ולכן האשה לא תאכל בתרומה (אם בעלה היה כהן), אבל אין להתיר לה להתחתן מחדש, כי גם במצבים אלה אין מידה מספקת של ודאות.

המשנה מזמנת דיון על מצבים מסובכים בחיי בני זוג, כשהבעל נעלם בנסיבות טרגיות. הדבר נפוץ, לצערנו, גם בימינו בגלל מלחמות או אסונות-טבע, או מצבים שהיו בשואה. המשנה מחמירה במידת הוודאות הנדרשת – כדי להתיר לאשה להתחתן, על מנת שהאשה לא תתחתן, ופתאום יופיע הבעל מאי-שם, ואז הילדים יהיו ממזרים. דיון זה עשוי להוביל להדגמות מפעולות הרבנות הצבאית בהתרת-עגונות אחרי מלחמות ישראל.

פרק ד' משנה ג

אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה;

נמנעו מלהשביע,

התקין רבן שמעון בן גמליאל,

שתהא נודרת ליתומים כל שירצו,

5 וגובה כתובתה.

והעדים חותמין על הגט,

והלל תיקן פרוזבול,

מפני תיקון העולם.

מפני תיקון העולם.

נתעלם מהשורות הראשונות במשנה זאת, ונדון רק בשתי השורות האחרונות, שבהן קיימות הלכות "מפני תיקון העולם":

ההלכה הראשונה קובעת תקנה, שהעדים יחתמו על הגט, ולא רק יעידו בעל-פה על כתיבתו – כדי לצמצם את האפשרות לטענת זיוף הגט. טענה כזאת תסבך את האשה, אם היא תחשוב, שהגט כשר והיא תתחתן, ולבסוף יצא לעז, שהגט לא כשר, וילדיה ייחשבו כממזרים.

ההלכה השנייה מתייחסת לתקנה המפורסמת של הלל, שתיקן את שטר הפרוזבול – כדי לאפשר גביית חובות גם לאחר שנת השמיטה. המשנה מזמנת דיון מעניין בנוגע לתיקון העולם, הקשור למעמדה של האשה, שחכמים מנסים לחסוך ממנה את הסכנה, שהיא תתחתן ללא בירור מלא של מעמדה האישי.

המשנה גם מזמנת דיון על הפרוזבול, שמוזכר גם במסכת שביעית, והוא אחד הסמלים לגמישות, שמגלים חכמים בהתאמת ההלכה לתנאי-החיים ולצורך לקבוע פתרונות לשמירת הסדרים כלכליים ראויים על-פי ההלכה.

פרק ה' משנה ח

אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום:

5 כוהן קורא ראשון, אחריו לוי, ואחריו ישראל,

מערבין בבית ישן,

בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון,

5 מציאת חירש שוטה וקטן יש בהן גזל,

רבי יוסי אומר, גזל גמור.

מצודות חיה ועופות ודגים יש בהן גזל,

רבי יוסי אומר, גזל גמור.

מפני דרכי שלום.

מפני דרכי שלום.

מפני דרכי שלום.

5 מפני דרכי שלום;

מפני דרכי שלום;

10 העני המנקף בראש הזית מה שתחתיו גזל, מפני דרכי שלום;
 רבי יוסי אומר, גזל גמור.
 אין ממחין ביד עניי גויים בלקט בשכחה ובפיאה, מפני דרכי שלום.

משנתנו מביאה רשימת הלכות, שהמשותף להן הוא "מפני דרכי שלום". כוונת היגד זה היא, שיש לנקוט צעדים משפטיים וחברתיים – כדי לשמור על יחסים טובים בין בני אדם הן בחברה היהודית והן בחברה המעורבת, שבה יהודים וגויים. יש לדאוג לחברה בריאה, שנוהגים בה כללי-הגיונות בסיסיים, ויש בה התחשבות מרבית בצרכים של כל אדם. לפירושה של כל הלכה – יש לעיין במפרשים.

יש מקום לדון באנלוגיות המודרניות להלכות של המשנה: למשל, ההלכה האחרונה, הנוגעת לצדקה לעניי-ישראל ולעניי-גויים, מחייבת הבהרה אקטואלית, ובמיוחד – כיצד היא עולה בקנה אחד עם הכלל: "עניי עירך – קודמין".

משנה ט

מְשַׁאֲלֶת אִשָּׁה לַחֲבֵרְתָּהּ הַחֲשׂוּדָה עַל הַשְּׁבִיעִית,
 נְפָה וְכִבְרָה רִיחִיִּים וְתִנּוֹר;
 אַבֵּל לֹא תִבּוֹר, וְלֹא תִטְחַן עֵימָה.
 אֶשֶׁת חֵבֵר מִשְׁאֲלֶת לְאֶשֶׁת עִם הָאָרֶץ,
 נְפָה וְכִבְרָה;
 5 וְבוֹרֶרֶת וְטוֹחֶנֶת וּמִרְקֶדֶת עֵימָה;
 אַבֵּל מִשְׁתַּטִּיל לְמִים לֹא תִיגַע אֲצֵלָה,
 שְׂאִין מִחֻזְקֵין יָדַי עוֹבְרֵי עֵבִירָה.
 מִפְּנֵי דַרְכֵי שְׁלוֹם.
 10 בְּכֹלֶם, לֹא אָמְרוּ אֵלָּא
 וּמִחֻזְקֵין יָדַי גּוֹיִים בְּשְׁבִיעִית, אַבֵּל לֹא יָדַי יִשְׂרָאֵל;
 וְשׂוֹאֲלִין בְּשִׁלּוֹמָן,
 מִפְּנֵי דַרְכֵי שְׁלוֹם.

בהמשך למשנה הקודמת – ממשיכה משנתנו את רשימת ההלכות, שנוהגות מפני דרכי שלום: בחלק הראשון של המשנה יש דיון על היחסים בין משפחות ה"חברים", דהיינו אלה המקפידים על קלה כחמורה – לבין אלה שלא מקפידים על ענייני שביעית ועל ענייני טומאה וטהרה במסגרת הכנת האוכל. המשנה מזמנת דיון חשוב, הנוגע ליחסים בין יהודים, הנמצאים ברמות שונות של שמירת-מצוות. העיקרון המנחה הנלמד ממשנתנו הוא, שמפני דרכי שלום – יש להשתדל לשמור על קשרים חבריים, עד כמה שהדבר אפשרי.

המשפט האחרון במשנה חשוב להבנת היחסים בין גויים ליהודים – כדי לשמור על נורמה סבירה של כבוד הדדי.

פרק ט' משנה י

בֵּית שְׂמַאי אוֹמְרִין, לֹא יִגְרַשׁ אָדָם אֶת אִשְׁתּוֹ
 אֲלֵא אִם כֵּן מִצָּא בָּהּ דָּבָר עֲרוּוָה,
 שְׂנֵאֲמַר "כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוּוֹת דָּבָר"
 (דְּבָרִים כ"ד, א);
 בֵּית הַלֵּל אוֹמְרִין,
 אִפִּילוּ הַקְּדִיחָה תְּבַשִּׁילוּ,
 שְׂנֵאֲמַר "דָּבָר".
 5 רַבִּי עֲקִיבָה אוֹמֵר,

שנתון "Le" – תשע"ב – כרך י"ז

אפילו מצא אחרת נאה ממנה,

שנאמר "והיה אם לא תמצא חן
בעיניו" (דברים כד, א).

משנתנו דנה בסוגיה מרכזית בקיום יחסי המשפחה ובסיבה המוצדקת להפסיק את הקשר בין
בני-הזוג:

לדעת בית-שמאי, צריכה להיות סיבה רצינית מאוד להפסקת הקשר; לדעת בית-הלל, די בסיבה
של מה בכך, ולדעת ר"ע לא צריכה להיות סיבה, שנוגעת להתנהגות האשה, אלא די בכך שהיא
לא מוצאת חן בעיני בעלה, והוא מצא אשה נאה ממנה.

משנה זאת חשובה מאד לצורך דיון על היחסים שבין האיש לאשה, והעילות, הנוגעות למתח
ולסכסוך ביניהם. כדאי לעיין בקהתי, המצטט את דברי הגמרא על משנה זאת – בקשר להקפדה
שהקפידו חכמים על מי שמגרש את אשתו הראשונה.

מסכת קידושין

פרק א', משנה א-ו

שש המשניות שבתחילת מסכת קידושין – עוסקות בדיני הקניינים. רק המשנה הראשונה עוסקת
בקניין האשה, או במילים אחרות, בנישואין. אין צורך לדון במפורט בכל אחת מן המשניות,
אלא רק להתבונן בהדרגתיות הקיימת בקניינים מן הסוף להתחלה, דהיינו במשנה ו עוסקים
בקניין-חליפין; במשנה ה עוסקים בקניין-נכסים; במשנה ד בקניין-בהמה; במשנה ג בקניין-עבד
כנעני; במשנה ב בקניין עבד עברי; ובמשנה א בקניין האשה. (נדון בהקשר זה רק בקניין הכסף,
שהוא הקניין הרווח, והוא מתקיים תחת החופה, כאשר האיש נותן לאשה טבעת, ששווה יותר
מפרוטה).

השאלה החשובה, העולה מהשוואת רשימת הקניינים, המדורגת מן הסוף להתחלה, היא מה
מהות הקניין של האשה, או במילים אחרות, מי המוכר, מי הקונה, ומה הוא הדבר הנמכר
והנקנה מתחת לחופה?

אם נתבונן במשנה ה, נראה, שקניין הנכסים בכסף – מוביל לבעלות מלאה על הנכסים, ויכול
הקונה לעשות בנכסים האלה מה שירצה.

במשנה ד מדובר על קניין הבהמה. גם הבעלות על הבהמה לאחר הקניין – מאפשרת לקונה
לעשות בבהמה מה שירצה, כולל שחיטתה ואכילתה.

במשנה ג מדובר על קניין עבד כנעני: גם כאן יכול הקונה לדרוש מן העבד כל עבודה, אבל הוא
מנוע מלהכות את העבד או, חלילה, להרוג אותו.

במשנה ב מדובר על קניין עבד עברי, שהוא קניין קצוב בזמן, ושהקונה לא יכול לעשות עם העבד
מה שהוא רוצה, אלא הוא קנה את העבודה שלו למספר שנים. מובן, שהוא אינו רשאי להכות
אותו או להציק לו. אם כן מתברר, שזכויות הבעלות הולכות ומצטמצמות מן הסוף להתחלה.
מהו קניין האשה? מי הוא המוכר, מי הוא הקונה, ומה הוא הדבר שנמכר?

האיש הוא הקונה, האשה היא המוכרת, והיא מוכרת זכות, שהייתה לה עד עכשיו: יש לה הזכות
להתחתן עם מי שהיא רוצה. היא מוותרת על הזכות הזאת לטובת הבעל, שהיא מתחנת אתו.

הבעל הוא הקונה, והוא קונה את ההנאה שנגרמת לו על-ידי-זה שהאשה הזאת מוותרת על הזכות, שהייתה לה להתחתן עם כל אחד, והיא קושרת את עצמה אך ורק אליו. מדובר על קניין עדין ורגיש. כמובן, לא מדובר על כך שהבעל קונה את גופה של האשה, או את מעשה-ידיה, וגם לא את הזכות לחיות אתה חיי-אישות. כל אלה הם פועל יוצא מההתקשרות של הנישואין.

קובץ המשניות שלפנינו מאפשר דיון חשוב, שמבהיר מה, בעצם, קורה מתחת לחופה, מה הוא טיב הקניין של האשה, או מה הוא המעשה של מסירת הטבעת, שאחריו אומרים העדים: "מקודשת! מקודשת!". ההשוואה לשאר הקניינים שבקבוצת המשניות שלנו – מאפשרת לחדד את ההבנה של קניין האשה באופן בהיר ומדויק. אולי זאת הייתה כוונת רבי יהודה הנשיא בשיבוץ קובץ משניות זה בתחילת מסכת קידושין.

משנה ז'

<p>1 כל מצוות הבן על האב
וכל מצוות האב על הבן
וכל מצות עשה שהזמן גרמה
וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה
5 וכל מצות לא תעשה,
בין שהזמן גרמה ובין שלא הזמן גרמה</p>	<p>האנשים חייבין, והנשים פטורות;
אחד אנשים ואחד נשים, חייבין.
האנשים חייבין, והנשים פטורות;
אחד אנשים ואחד נשים, חייבין.</p>
	<p>אחד אנשים ואחד נשים, חייבין,
חוץ מבבל תקיף, ומבבל תשחית,
ומבבל תיטמא למתים.</p>

משנה זאת עוסקת בחיוב נשים במצוות מסוימות ובפטור נשים ממצוות אחרות.

שתי השורות הראשונות עוסקות בחיובים ההדדיים של ההורים – לילדים, ושל הילדים – להורים. בקשר לשורות אלה כדאי לעיין בתוספתא או בפרשנים השונים. שורות אלה מזמנות דיון חשוב, הנוגע לאחריות של ההורים – לילדים, ולאחריות של הילדים – להוריהם המזדקנים.

בנוגע לשורות 3-7 יש להבהיר את המושג "מצוות עשה שהזמן גרמה". מושג זה מאפשר ללבן את מעמד-האשה, את תפקידיה בחיי-המשפחה, את האחריות שלה לגידול הילדים. כמו-כן יש כאן הזדמנות להבהיר את סגנון עבודת ה' של האשה – בהשוואה לאיש.

פרק ד' משנה יג (יד)

<p>לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה
 ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו
 שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות
 שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות
 אלא הכל לפי זכותו.
 5 ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות
 והן מתפרנסין שלא בצער
 והלא לא נבראו אלא לשמשני
 ואני נבראתי לשמש את קוני
 אינו דין שאתפרנס שלא בצער
 10 אלא שהרעותי מעשי וקפחתי את פרנסתי.
 משום אבא גוריא</p> | <p>רבי מאיר אומר
 רבי שמעון בן אלעזר אומר
 אבא גורין איש צדין אומר</p> |
|---|--|

<p>לא ילמד אדם את בנו חֲמֵר גָּמַל סֶפֶר סֶפֶר רועה וחנוני שאומנתן אומנות לסטים החֲמֵרין רובן רשעים והגָּמְלִין רובן כשרים הסֶפְיָן רובן חסידים טוב שברופאים לגיהנם והכשר שבטבחים שותפו של עמלק.</p>	<p>15</p>	<p>רבי יהודה אומר משמו</p>
<p>מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה שאדם אוכל משכרה בעולם הזה וקרן קיימת לעולם הבא ושאר כל אומנות אינן כן כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מה הוא אומר (ישעיה מ', לא) וקוי ה' יחליפו כח בזקנותו מהו אומר (תהלים צ"ב, טו) עוד ינובון בשיבה וכן הוא אומר באברהם אבינו עליו השלום (בראשית כ"ד, א) ואברהם זקן... וה' ברך את אברהם בכל מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא נִתְּנָה שנאמר (ברי' כ"ו, ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתו מצותי חקותי ותורותי :</p>	<p>20</p> <p>25</p> <p>30</p>	<p>רבי נהוראי אומר</p>

משנה זאת, החותמת את מסכת קידושין ואת סדר נשים כולו, היא משנה, אשר מזמנת דיון מעניין בנוגע לבחירת מקצוע ותעסוקה, ובהשוואה שבין לימוד תורה – לבין שאר העיסוקים של האדם.

דברי ר' מאיר מעצימים את מקום עולמו הרוחני של האדם – בהשוואה לעיסוק הכלכלי שלו, "הפרנסה מן השמים".

רשב"א מעצים גם הוא את התנהגות הדתית של האדם – כמרכיב בהשגת הפרנסה. אבא גוריין מזהיר מפני עיסוקים, שיש בהם חשש של גזל, ור' יהודה קובע הערכות מוסריות לגבי מקצועות שונים.

ר' נהוראי (אולי ר' מאיר, שהוא גם פותח את המשנה) מדרג את כל העיסוקים – בהשוואה לעיסוק בלימוד-התורה.

משנה חותמת זאת מזמנת שלל נושאים לדיון בקשר לעתיד התלמידים ולבחירות הגורליות, שעליהם לעשות – בבואם למצוא את דרכם בחיים.

חתימה

הלקט, שדוגמאות ממנו הצענו במאמר זה, יכול לשמש כיחידת-לימוד שלמה במשנה. הוא יכול גם לשמש חומר משלים ליחידת אישות ומשפחה. הוא יכול גם לשמש בסיס לשיעורי-חינוך ואהבת-תורה – תוך שימת דגש בנושאים, שהתלמידות עצמן תבחרנה מתוך הלקט. ראוי להפוך את לקט המשניות לחוברת-לימוד, שתכלול חומרי-העשרה ועבודה עצמית ושאלות מנחות. ועוד חזון למועד.